

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 344.7 (045)

Багіров С. Р.,
кандидат юридичних наук,
доцент

ТЛУМАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПОЛОЖЕНЬ ПОВІТРЯНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ АСПЕКТІ

У статті висвітлюються питання взаємозв'язку повітряного та кримінального права України. Акцентується увага на суперечливих моментах, коли законодавчі приписи Повітряного кодексу України не відповідають ustalеним положенням теорії кримінального права. З позиції доктрини кримінального права здійснено критику деяких положень чинного Повітряного кодексу України.

Ключові слова: повітряне право, кримінальне право, тілесне ушкодження, шкода здоров'ю, смертельний наслідок, проміжок часу, причинний зв'язок.

Наявність певного взаємозв'язку галузей права держави є фактом, що об'єктивно існує та який не треба доводити. Важко назвати навчальні дисципліни правознавчої сфери, де б із самих перших тем не висвітлювалося питання про взаємозв'язок певної галузі права із іншими галузями або прикладними юридичними науками. Названий аспект існування тієї чи іншої галузі права впливає із системного характеру всієї правничої царини держави. Взявши за приклад кримінальне право, зазначимо, що воно має тісний зв'язок не лише із суміжними галузями права та науками так званого кримінального циклу (спрямування) – кримінально-процесуальним правом, кримінально-виконавчим правом, кримінологією, криміналістикою, судовою медициною та психіатрією, а й із такими галузями права, як цивільне, господарське, трудове, фінансове тощо. Не варто наводити приклади, оскільки будь-якому спеціалісту у правознавчій сфері вказане є цілком очевидним.

Одним із свідчень міжгалузевих зв'язків є наявність у кримінальному законодавстві правових норм, що мають так звані бланкетні диспозиції. Так називають приписи кримінального закону, де у явній або латентній формі здійснюється відсилання до положень інших галузей права, які детально розкривають зміст злочинної поведінки. Проте, трапляються й ситуації, коли норми інших галузей права містять відсилання до приписів Кримінального кодексу України. У такому разі автори законодавчих чи інших нормативних актів узгоджу-

ють положення «своїх» галузі права із нормами законодавства України про кримінальну відповідальність. Висуну припущення, що, як правило, вказане узгодження видається авторам законопроектів таким, що не становить особливої складності, оскільки вони звертаються безпосередньо до Кримінального кодексу України. Між іншим, саме тут може приховуватися підступна пастка – механічне використання термінів та термінологічних зворотів кримінального права без належного усвідомлення доктринального змісту останніх. У підсумку це може призводити до значних змістовних перекручень і, як наслідок, ускладнювати або унеможливити застосування відповідних правових норм.

Міркування, наведені нижче, є лише першим поверхневим поглядом автора на складне та цікаве питання міжгалузевих зв'язків кримінального та повітряного права, яке недостатньо висвітлюється у сучасній юридичній літературі.

Повітряний кодекс України, прийнятий 19.05.2011 р. [11], встановлює правові основи безпечної діяльності в галузі авіації. З точки зору законодавчої техніки, безсумнівно позитивним кроком є підхід авторів Повітряного кодексу до запровадження статті першої, де міститься визначення термінів, що вживаються у цьому законодавчому акті. Серед термінів та роз'яснень їхнього змісту є й такі, що стосуються сфери кримінального права. Автори Повітряного кодексу України використали, зокрема, терміни «тілесні ушкодження», «сме-

ртельний наслідок», «загибель», «жертви», «катастрофа» тощо. Однак їх роз'яснення не завжди є бездоганим.

Одним із термінів, що викликає запитання, є поняття «тілесне ушкодження зі смертельним наслідком», яке широко використовується у Повітряному кодексі України. Так, у п. 100 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України вказано, що «тілесне ушкодження із смертельним наслідком – ушкодження, якого зазнала особа під час авіаційної події, що призвело до її смерті впродовж 30 днів з дня події». Абзац 2 п. 49 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України передбачає, що «у разі отримання тілесних ушкоджень, внаслідок яких протягом 30 діб з часу авіаційної події настала смерть, вони класифікуються (так в оригіналі; напевно, тут мав бути термін «кваліфікуються». – С.Б.) як тілесні ушкодження зі смертельним наслідком».

На нашу думку, словосполучення «тілесне ушкодження зі смертельним наслідком» є плеонастичним зворотом. До цього висновку можна дійти на підставі тлумачення та з'ясування співвідношення зазначених суспільно небезпечних наслідків доктриною кримінального права, що підкріплюється як положеннями чинного кримінального законодавства, так і інших нормативних актів.

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (затвержені наказом МОЗ України № 6 від 17 січня 1995 р.) передбачають, що з медичної точки зору, тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних (п. 1.2 Правил). Згідно з Кримінальним кодексом України розрізняють тілесні ушкодження трьох ступенів: тяжке, середньої тяжкості та легке (яке, у свою чергу, поділяється на два види – див. ст. 125 КК України).

Смерть потерпілого є особливим суспільно небезпечним наслідком, що відокремлюється законом від тілесних ушкоджень. При цьому необхідно зауважити, що з медичної точки зору смерть як наслідок протиправної поведінки може бути завдано лише шляхом порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних,

психічних, тобто, шляхом спричинення певних тілесних ушкоджень.

Лише в одному випадку кримінальне законодавство безпосередньо поєднує в межах одного складу злочину два суспільно небезпечні наслідки – умисне тяжке тілесне ушкодження і спричинену ним смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України). Однак у цій ситуації законодавець, по-перше, спирається на органічний зв'язок, що існує між умисним тяжким тілесним ушкодженням і смертю потерпілої особи і, по-друге, акцентує на умисному характері заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Якщо смерть потерпілого настає через необережність, пов'язану з порушенням певних правил безпеки (наприклад, безпеки польотів або іншої безпеки на повітряному транспорті), наслідки мають формулюватися законодавцем як «смерть потерпілого», а не «тілесне ушкодження зі смертельним наслідком», хоча фізичний механізм заподіяння смерті, безумовно, включає і тілесні ушкодження. Отже, доходимо висновку, що вказівка на тілесні ушкодження є зайвою – законодавцю достатньо зазначити «смерть потерпілого» або «загибель людини» тощо.

У порівняльному плані інтерес становить те, що законодавець Російської Федерації у Кримінальному кодексі РФ 1996 р. відмовився від використання традиційного для російського законодавства поняття «тілесні ушкодження», замінивши його терміном «шкода здоров'ю», при цьому поняття «шкода здоров'ю» у кримінальному законі не розкривається. Його допомагає визначити наука кримінального права на основі положень Правил судово-медичної експертизи ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

У спеціальній літературі давно дискутувалося питання про співвідношення понять «тілесні ушкодження» і «шкода здоров'ю». Одні вчені, наприклад, М. Д. Шаргородський, М. І. Загородніков, виключали з поняття «тілесні ушкодження», що існувало тоді в законі, нанесення ударів, побої, мордування [17, с. 280; 5, с. 11]. А. С. Нікіфоров вважав, що до тілесних ушкоджень не можна відносити не лише удари, побої чи інші насильницькі дії, але й дії, що порушують цілісність тканин, пов'язані з крововиливом (наприклад, подряпини, прокуси), якщо вони не викликають загального розладу здоров'я людини [10, с. 14]. На думку

М. Д. Дурманова, заподіяння ударів, побоїв та інших насильницьких дій завдає шкоду здоров'ю, однак не належить до тілесних ушкоджень, оскільки завдана ними шкода не може бути визначена судовим експертом [3, с. 86].

Зміна термінології з «тілесних ушкоджень» за КК РРФСР 1960 р. на «шкоду здоров'ю» у КК РФ 1996 р. не поставило крапку в суперечці про зміст поняття «шкода здоров'ю». У спеціальній літературі, як і раніше, висловлюються різні погляди на поняття «шкода здоров'ю». У цілому, погоджуючись з позицією законодавця про зміну терміна «тілесні ушкодження» на «шкоду здоров'ю», автори коментарю до Кримінального кодексу РФ під ред. Ю. І. Скуратова і В. М. Лебедева вважають, що далеко не будь-яку шкоду здоров'ю, навіть якщо вона виникла від впливу факторів зовнішнього середовища, можна розглядати як тілесне ушкодження [7, с. 30]. Окремі науковці до шкоди здоров'ю відносять усі діяння даної групи злочинів, окрім мордувань і побоїв [15, с. 84]. Отже, правильне встановлення поняття і змісту шкоди здоров'ю лишається актуальним, оскільки деякі норми Особливої частини КК України також містять це поняття (ч. 1 ст. 271 КК, ч. 1 ст. 272 КК тощо).

Як уже наводилося вище, абзац 2 п. 49 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України передбачає, що «у разі отримання тілесних ушкоджень, внаслідок яких протягом 30 діб з часу авіаційної події настала смерть, вони класифікуються як тілесні ушкодження зі смертельним наслідком». Буквальне тлумачення цієї норми призводить висновку, що смерть потерпілого, яка настала на 31 добу або пізніше, не буде вважатися тілесним ушкодженням зі смертельним наслідком. Чи правильним є такий підхід законодавця, що встановлює причинний зв'язок (на це вказує зворот «внаслідок яких») смерті з тілесними ушкодженнями на підставі часового проміжку, який пройшов між ушкодженням і смертю?

Для відповіді на це питання нам треба звернутися до теоретичних положень вчення про причинний зв'язок у кримінальному праві.

При значному часовому розриві між суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками особливі складнощі викликає встановлення причинного зв'язку між ними. У більшості злочинів з матеріальним складом злочинні наслідки настають безпосередньо після вчи-

нення діяння і часовий інтервал між ними незначний. Однак у злочинах, де основним безпосереднім чи додатковим безпосереднім об'єктом посягання виступає життя або здоров'я потерпілого, наслідки можуть наставати і через значний час після вчинення діяння.

Майже усі вчені, які досліджували питання про виникнення і розвиток вчення про причинний зв'язок у кримінальному праві (німецький вчений Міттермайер, росіяни М. С. Таганцев, М. Д. Сергієвський та ін.), зазначали, що спочатку воно виникло стосовно злочинів проти життя і здоров'я [13, с. 3]. Тому не дивно, що перші спроби викладення теорії причинного зв'язку в кримінальному праві становлять собою змішані правові і медичні приписи. Так, при вирішенні питання про причинний зв'язок пропонувалося брати до уваги властивість знарядь, якими були завдані ушкодження, характер самих тілесних ушкоджень, які розподілялися на безумовно смертельні, виліковні і такі, що потягли смерть через випадкові обставини.

Оскільки історично кримінально-правове вчення про причинний зв'язок виникло стосовно злочинів проти життя і здоров'я, то перші спроби побудови наукової теорії причинного зв'язку стосувалися такого злочинного наслідку, як позбавлення життя. Протягом тривалого періоду популярною в тогочасній науці залишалася так звана «теорія критичних днів», властива не лише римському праву, а й праву більшості держав Європи, зокрема, древньому німецькому. Відповідно до цієї теорії причинний зв'язок смерті з тілесним ушкодженням визнавався лише тоді, коли смерть наставала до спливу певного строку. Так, у 1928 р. німецький учений Р. Хісс зазначав, що древні джерела розглядають ушкодження як причину смерті в тому випадку, якщо смерть настане у певний строк [1, с. 121]. Строки не відрізнялися уніфікованістю, і в різних джерелах середньовічного кримінального права вказувалися наступні строки: рік і один день; сорок днів; двадцять днів; сім днів.

У старому китайському праві, якщо смерть не настала негайно після нанесення поранення, то причинна залежність визнавалася або заперечувалася у залежності від строку, що пройшов від нанесення поранення до смерті. Тривалість цього строку була різною і встановлювалася залежно від родинних стосунків між убивцею й убитим. У Франції багато хто з юристів

вважали правильним встановлення 40-денного строку [16, с. 81].

Положення цієї «теорії критичних днів» були сприйняті судовою практикою і вченими; протягом багатьох століть вони були відправною крапкою при дослідженнях і встановленні причинного зв'язку в злочинах проти життя і здоров'я. Більше того, у кримінальному законодавстві деяких держав ці правила збереглися майже до кінця ХХ сторіччя. Наприклад, лише в результаті реформи кримінального законодавства Західної Австралії, що відбувалася протягом 12 років (1983–1995), було вилучено архаїчну норму загального права «одного року й одного дня». Відповідно до цієї норми вбивством визнавалося заподіяння будь-якого тілесного ушкодження, якщо смерть настала протягом цього періоду [6, с. 49].

В англійському кримінальному праві «правило одного року та одного дня» (Year and a Day Rule) було законодавчо скасовано «для всіх цілей» лише у 1996 г. Законом про реформу права [4, с. 117].

Американський дослідник Вільям Бернам зазначає, що в системі загального права є одна норма, котра до сих пір застосовується у багатьох юрисдикціях країни: обвинувачений не може бути визнаний винуватим у вбивстві, якщо потерпілий прожив один рік плюс один день після вчинення обвинуваченим злочинних дій стосовно потерпілого. У підґрунті цієї норми лежить положення про те, що після спливу настільки довгого періоду часу важко довести, що причиною смерті потерпілого виявилися саме дії обвинуваченого. Із розвитком медицини цей аргумент давно не є чинним, і багато юрисдикцій США відмовились від застосування вказаної норми [2, с. 866].

Вітчизняна наука кримінального права уже довгий час вважає, що не можна встановлювати якісь абстрактні строки для вирішення питання про причинний зв'язок. Річ у тім, що характер завданої шкоди, особливості організму потерпілої особи бувають у кожному окремому випадку настільки індивідуальні, що взагалі не доводиться говорити про можливість установаження якихось загальних абстрактних строків. Єдине завдання, що постає перед судом при вирішенні питання про причинний зв'язок, полягає у з'ясуванні з урахуванням всіх обставин справи того, чи є певне тілесне ушкодження причиною розладу здоров'я або смерті потерпілого, чи не є таким. Якщо у

справі буде з очевидністю встановлено, що завдане потерпілому тілесне ушкодження виявилось причиною чи хоча б однією з істотних причин погіршення здоров'я чи смерті потерпілого, суб'єкт повинний бути визнаний відповідальним за ці наслідки. Для вирішення питання про відповідальність не має значення, чи настали ці наслідки одразу або після закінчення певного (іноді дуже значного) періоду часу. І, навпаки, невстановлення в справі причинного зв'язку між діями суб'єкта і наслідками, що настали, виключає відповідальність суб'єкта за погіршення здоров'я чи смерть потерпілого, хоча б настання цих наслідків за часом збіглося з нанесенням ушкоджень.

Віддалений характер наслідків, завданих у результаті діяння, може в деяких випадках ускладнювати винуватій особі їхнє передбачення, однак не виключає його зовсім. Іноді в практичній діяльності можна зустрітися з думкою про те, що значний проміжок часу, який пройшов між діянням і наслідками, що настали, може виключати їхнє передбачення. Наведемо як приклад обставини однієї кримінальної справи та висновки, які зробив адвокат у касаційній скарзі.

М., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, зустрів у дворі будинку знайомих У., Л. і К., які розпивали спиртні напої з нагоди дня народження останнього. М., довідавшись про К., приєднався до вживання спиртного. Далі без якого-небудь приводу, з хуліганських спонукань, М. став чіплятися до К., кілька разів збив з його голови шапку, ударив по голові, а потім повалив на землю і завдав йому шість ударів ножем в область голови, грудної клітини, живота, лівої руки. К. у важкому стані був доставлений у лікарню. Там йому терміново була зроблена операція, але, незважаючи на надану медичну допомогу, на тридцять сьому добу в результаті завданого йому ушкодження кишечника і великих кровоносних судин потерпілий помер. Адвокат М. у касаційній скарзі висловлює думку про те, що стосовно наслідків у засудженого вбачаються ознаки лише необережної форми вини. У якості одного з аргументів адвокат послався на ту обставину, що смерть К. настала через тривалий період часу після завданих йому ушкоджень. Тому адвокат просив перекваліфікувати дії засудженого з умисного убивства з хуліганських спонукань на умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть поте-

рпілого [14, с. 5].

Верховний Суд не знайшов підстав для задоволення скарги адвоката, указавши, що «значний проміжок часу, що пройшов між умисним заподіянням поранення і смертю потерпілого, сам по собі не виключає можливості умислу винного на позбавлення життя потерпілого» [14, с. 4].

З огляду на висловлену правову позицію Верховного Суду, підкреслимо, що значний проміжок часу, який пройшов між тілесним ушкодженням і смертю потерпілого, сам по собі не виключає наявності причинного зв'язку між ушкодженням і настанням смерті.

Отже, стосовно тілесних ушкоджень питання про причинний зв'язок є, передусім, питанням про те, чи були розлад здоров'я та смерть потерпілого результатом дій суб'єкта і, у зв'язку з цим, чи має значення для відповідальності проміжок часу, що може пройти між заподіяним ушкодженням і результатом, що настав. Так, у низці випадків погіршення здоров'я чи смерть потерпілого настають негайно після заподіяння тілесних ушкоджень, проте розрив у часі може вимірятися годинами, днями, тижнями і навіть місяцями.

Чи можна установити для визнання наявності причинного зв'язку певний максимум часу? Видається, що не можна. Характер завданої шкоди, особливості організму бувають у кожному окремому випадку настільки індивідуальні, що немає науково обґрунтованих підстав говорити про можливість установлення якихось загальних абстрактних строків.

Література

1. *Hiss R.* Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina. – 1928. – S. 121 // Наведено за працею: Шаргородский М.Д. Избранные работы по уголовному праву. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 81.
2. *Бернам У.* Правовая система США. 3-й выпуск / Перевод с англ. – М.: «Новая юстиция», 2006. – 1216 с.
3. *Дурманов Н.Ф.* Понятие телесного повреждения по советскому уголовному праву / Н. Ф. Дурманов // Советское государство и право. – 1956. – № 1. – С. 83–90.
4. *Есаков Г.А.* Причинность в англо-американском уголовном праве / Г. А. Есаков // Lex Russica. Научные труды МГЮА. – 2006. – № 1. – С. 116 – 131.

5. *Загородников Н.И.* Преступления против здоров'я / Н. И. Загородников. – М.: Юридическая литература, 1969. – 166 с.

6. *Козочкин И.* Уголовное право Австралии / И. Козочкин // Российская юстиция. – 1998. – № 3. – С. 49.

7. *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Особенная часть* / Под ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 647 с.

8. *Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р.* // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №№ 25–26. – Ст. 131.

9. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.* – К. : Паливода А.В., 2012. – 382 с.

10. *Никифоров А.С.* Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / А. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1959. – 128 с.

11. *Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>. – Заголовок з екрану.

12. *Правила* судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0255-95>. – Заголовок з екрану.

13. *Сергеевский Н.Д.* О значении причинной связи в уголовном праве / Н. Д. Сергеевский. – Ч. I, II. – Ярославль, 1880. – 369 с.

14. *Судебная практика.* Убийства, изнасилования и другие преступления против личности. Сборник судебных решений по уголовным делам. – К. : Товариство «Знання» України, 1993. – 240 с.

15. *Уголовное право России.* Общая и Особенная часть: Учебник / Под ред. В. П. Ревина. – М.: БРАНДЕС, 1998. – 526 с.

16. *Шаргородский М. Д.* Избранные работы по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 434 с.

17. *Шаргородский М. Д.* Преступления против жизни и здоров'я / М. Д. Шаргородский. – М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1948. – 512.

С. Р. Багиров

Толкование некоторых положений Воздушного кодекса Украины в уголовно-правовом аспекте

В статье освещаются вопросы взаимосвязи воздушного и уголовного права Украины. Акцентируется внимание на спорных моментах, в которых законодательные предписания Воздушного кодекса Украины не соответствуют устоявшимся положениям теории уголовного права. С позиции доктрины уголовного права осуществлено критику некоторых положений действующего Воздушного кодекса Украины.

Ключевые слова: воздушное право, уголовное право, телесное повреждение, вред здоровью, смертельный исход, промежуток времени, причинная связь.

S. Bagirov

The interpretation of the certain provisions of the Air Code of Ukraine in the criminal-legal aspect

The article highlights the issue of relationship of air law and criminal law in Ukraine. Attention is focused on the controversial moments, when the legislative requirements of the Air Code of Ukraine do not comply with principles of the theory of criminal law. The author criticizes certain provisions of the Air Code of Ukraine from the standpoint of the doctrine of criminal law.

Keywords: air law, criminal law, personal injury, injury, fatal consequence, the amount of time, a causal relationship.